

De noodzaak van een geïntegreerde sociale geschiedenis

Het voorbeeld van de Zuidnederlandse steden in de late middeleeuwen

Het is een onthutsende vaststelling dat naast de indrukwekkende vooruitgang en vernieuwing die de economische geschiedenis in de laatste decennia doormaakt, ook ten onzent, de sociale geschiedenis sterk achterblijft. Afgezien van de voor het ruime publiek bedoelde *Flandria Nostra*¹ bestaat geen algemene synthese voor ons gebied. Een gespecialiseerde bibliografie² of tijdschrift³ bestaat bij ons op dit terrein niet.

Ofschoon er nagenoeg eenstemmigheid heerst over het eerste en voornaamste objectief der sociale geschiedenis, die de samenstellende groepen van de samenleving moet analyseren en hun onderlinge verhoudingen moet vastleggen om zo het geheel en het ganse historisch gebeuren te helpen begrijpen⁴, blijft de uitwerking in algemene regel begrensd tot meer recente perioden. Hier verwacht men namelijk meer algemene en doorlopende bronnen te vinden die voor kwantificering in aanmerking komen en waardoor men dus hoopt te komen tot mathematische generalisaties en objectiever syntheses dan de louter impressionistische beschrijving die voorheen veelal opgang maakte. Nochtans zijn reeds voor de middeleeuwen sinds lang gelijkaardige globale bronnen bekend voor sommige gewesten der Nederlanden. Zo is het mogelijk aan de hand van de bekende haardtellingen uit de vijftiende eeuw voor Brabant⁵, Vlaanderen⁶ en Luxemburg⁷ de

¹ *Flandria Nostra. Ons land en ons volk, Zijn standen en beroepen door de tijden heen*, o.l.v. J. L. Broeckx, C. de Clercq, J. Dhondt en M. A. Nauwelaerts, Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven 1957-1960, 5 dln. Zie ook J. A. van Houtte, *Gesellschaftlichen Schichten in den Städten der Niederlande*, in: *Untersuchungen zur Gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa* (Vorträge und Forschungen dl. XI), Reichenau, 1966, blz. 259-276.

² In de *Economic History Review* verschijnt sinds 1957 regelmatig een zeer selectieve kroniek over de economische en sociale geschiedenis der Nederlanden van de hand van Prof. J. A. van Houtte, sinds 1970 van Prof. H. van der Wee.

In het *Bulletin critique d'histoire de Belgique* o.l.v. J. Dhondt, dat sinds 1967 als afzonderlijk boek verschijnt, vindt men onder de rubriek *Les structures sociales* tal van gegevens, maar dit ontslaat niet de andere rubrieken na te lezen. De Brusselse ploeg die sinds 1967 de *Chronique* heeft overgenomen in de *Revue du Nord*, geeft sinds 1968 eveneens een rubriek *Histoire sociale. Bienfaisance* voor de middeleeuwen.

³ *De Gids op maatschappelijk gebied* en het *Tijdschrift voor sociale wetenschappen* zijn niet historisch gericht. In de Brusselse *Contributions à l'histoire économique et sociale*, dl. I (1962) - dl. V (1969) stond letterlijk en figuurlijk de economische geschiedenis voorop.

⁴ Cfr. B. H. Slicher van Bath, *Theorie en praktijk in de economische en sociale geschiedenis*, in: *A.A.G. Bijdragen*, 14 (1967) 105-228.

⁵ J. Cuvelier, *Les dénombrements de foyers en Brabant (XIVe-XVIe siècle)*, (C.R.H. in - 4°), Brussel, 1912.

⁶ J. de Smet, *Le dénombrement des foyers en Flandre en 1469*, in: *BCRH*, dl. XCIX (1935) 105-150, met gegevens vóór en na 1485, is onvolledig en waarschijnlijk niet definitief uitgewerkt.

⁷ J. Grob en J. Vannérus, *Dénombrements de feux des Duché de Luxembourg et Comté de Chiny. I: Documents fiscaux de 1306 à 1537* (C.R.H. in - 4°), Brussel, 1921: volgens onze

verregaande verstedelijking der bevolking in de eerste twee gewesten te stellen tegenover het plattelandsgewest Luxemburg. Voor Brabant, en gedeeltelijk ook voor Vlaanderen en Luxemburg laten deze bronnen bovendien toe het aantal behoeftigen en leegstaande huizen te kennen. Daar het hier om bronnen van fiscale aard gaat, moet men zich echter wel verwachten aan een neiging om de miserie en de nasleep van oorlogen en verwoestingen aan te dikken. Voorlopig kan men aannemen dat in Brabant nagenoeg één vierde der bevolking hulpbehoevend was en dat deze groep de neiging had tot stijgen. Volgens deze Brabantse haardtellingen was de toestand duidelijk erger op het platteland, (meer dan dertig percent armen in 1437, uitgenomen in het kwartier Antwerpen) dan in de steden⁸.

Wegens het in de Nederlanden overheersende repartitiestelsel bij de beden, zijn dergelijke globale fiscale lijsten bijzonder zeldzaam, om niet te zeggen uitzonderlijk en in elk geval doorgaans als inlichtingsbron over de maatschappelijke structuren te summier en eenzijdig. Een populatie kan inderdaad in verschillende 'partities' onderverdeeld worden, naar gelang van het standpunt of de basis van de indeling. Een zelfde individu behoort immers tot onderscheiden sociale groepen, die elk in te schrijven zijn in een door het bijzonder standpunt wel bepaalde structurering der maatschappij.

Tijdens het Filologencongres te Gent in 1967⁹ werd bijzondere aandacht besteed aan de analyse en de onderzoeksmethode van de vermogensklassen, de vermogensspreiding in de laatmiddeleeuwse steden¹⁰. Aan de hand van nominale lijsten van belastingbetalers, waar helaas meestal een deel der bevolking wegens armoede of andere redenen (privileges van clerus, adel of vorstelijke ambtenaren) niet op voorkomen, lijkt het mogelijk een rangorde van de vermogens aan te geven, zoals die weerspiegeld wordt door de belastingbijdragen, het aantal belaste schouwen, enz. Eventueel kunnen langs andere wegen soms het aantal behoeftigen (en) of een lijst der grote vermogens, verplichte geldschieters der openbare instanties, bekomen worden. Door de curve van Lorenz, een soort cumulatieve verdelingsindex, wordt het theoretisch mogelijk elk individu in de hiërarchie der belastingbetalers zijn plaats aan te wijzen. Om de vermogensspreiding meer reële

berekening op basis van de haardtellingen van 1473, 1495 en 1501 woonde ten hoogste $\frac{1}{5}$ der Luxemburgers in de steden (afgezien van de vraag of de bevolkingsdensiteit per haard even groot is in de stad als op het platteland); het is voldoende bekend dat in Brabant $\frac{1}{3}$, en in Vlaanderen $\frac{1}{3}$ tot $\frac{1}{2}$ der inwoners in de steden leefden. R. Noel heeft in zijn onuitgegeven doktoraatsverhandeling de bevolkingsevolutie vóór het midden van de XVe eeuw bestudeerd op basis van poortersgelden, lijsten van cijnsplichtigen e.d.m. (*Le peuplement et l'exploitation du sol entre la Semois et la Chiens du XIIIe au milieu du XVe siècle*, Leuven, 1966).

⁸ Overzichtelijke tabellen bij J. A. van Houtte, Maatschappelijke toestanden, in: *A.G.N.*, dl. IV, blz. 227 en 240. Zie de reserves over de armengegevens in Brabant bij M. J. Tits-Dieuaide, *L'assistance aux pauvres à Louvain au XVIe siècle*, in: *Hommage au Prof. Bonenfant*, Brussel, 1965, blz. 437 n. 4.

⁹ R. van Uytven, Bronnen en methoden voor de studie van de vermogensgroepen in de steden (14e-16e eeuw), in: *Handelingen van het XXVIe Vlaams Filologencongres*, Gent, 1967, blz. 377-393.

¹⁰ In dit opstel wordt slechts aandacht besteed aan de stedelijke maatschappij. De samenleving op het platteland wordt in dit nummer behandeld door J. Mertens, die er nochtans op wijst dat er qua bronnen noch methode essentiële verschillen bestaan tussen de sociale geschiedenis van stad en platteland. *Het Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis* heeft trouwens op zijn programma de sociale structuur van het platteland. Zie het hogervermelde proefschrift van R. Noel, evenals L. Génicot, M. S. Bouchat-Dupont en B. Delvaux, *La crise agricole du bas moyen âge dans le Namurois*, Leuven-Gent, 1970.

inhoud te geven moet men bovendien voor een aantal individuen, liefst zo veel mogelijk en gespreid over de ganse populatie, een exhaustieve studie over hun bezit en inkomen ondernemen¹¹. Uitgaande van dergelijke bakens kan men de gegevens van de verschillende heffingen zelfs combineren en eventueel de van belasting ontslagen personages, waarvan het vermogen op andere wijze bekend zou zijn, situeren tegen een ruime achtergrond¹².

De onderlinge vergelijkbaarheid van dergelijke vermogensverdelingen blijkt in de praktijk te stuiten op ernstige gevaren. De wijze van heffing kan verschillen van stad tot stad en in dezelfde stad zelfs van heffing tot heffing. Het onderscheid tussen een belasting met slechts enkele grote categorieën, met forfaitaire belastingaanslagen, en zogenaamd proportionele belastingen is weliswaar eerder theoretisch, want in feite bleef ook deze laatste grotendeels een raming. Bezwaarlijker is dat het aantal der vrijgestelden vaak varieert. Bij een gedwongen lening zal men doorgaans niet alle belastingbetalers aanspreken maar naar gelang van de financiële nood zal de groep der niet-belasten groter of kleiner zijn. Dit is in mindere mate ongetwijfeld ook het geval voor werkelijke belastinglijsten, ofschoon, wegens de voorkeur der stedelijke financiën voor indirecte belastingen, deze rechtstreekse heffingen slechts in uitzonderlijke noodgevallen werden geheven en dus een kans maken een vrij groot deel der populatie te betreffen en werkelijk slechts de armen te ontzien. Bovendien is het begrip arme vrijgestelden niet duidelijk, want de opvatting over de behoeftigheid varieerde ongetwijfeld. Ook het aantal armen zelf kon sterk fluctueren naar gelang van de tijdsomstandigheden, daar een groot deel der bevolking aangewezen bleef op de inkomsten uit huisarbeid, en steeds op de grens van de behoeftigheid zweefde. Een economische inzinking, een misoogst, een oorlog waren voldoende om het labiele evenwicht tussen prijzen en lonen te verstoren. Vandaar de sterk schommelende cijfers over het jaarlijkse aantal behoeftigen te Bergen¹³, of in éénzelfde jaar naar gelang van het seizoen te Leuven¹⁴ en te Lier¹⁵, van dorp tot dorp of zelfs van wijk tot wijk in Gent¹⁶.

¹¹ Men denke bij wijze van voorbeeld aan de klassieke bijdrage van G. Espinas over Jehan Boinebroke en andere drapiers en patriciërs van Douai in: *Les origines du capitalisme*, Parijs, 1933-1936, 2 dln., of de meer recente studie van G. Asaert, Quinten Clarensone, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 48 (1965) 171-266.

¹² Deze methode werd in ruime mate toegepast door W. Blockmans, I. de Meyer, J. Mertens, C. Pauwelyn en W. Vanderpijpen, *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw*, *Standen en Landen*, LIV (1971); zie ook, vooral over de vergelijking van verschillende belastinglijsten, P. Bougard - M. Gysseling, *L'impôt royal en Artois (1295-1302). Rôles du 100e et du 50e présentés et publiés avec une table anthroponymique* (Werken uitgeg. door de Kon. Comm. voor Toponymie en Dialectologie, 13) Leuven, 1970, blz. 15-27.

¹³ J. Verbeemen, *L'évolution démographique d'une ville wallone: Mons (1283-1763)*, in: *L'intermédiaire des généalogistes*, 1965, blz. 23-25.

¹⁴ M. J. Tits-Dieuaide, *L'assistance aux pauvres à Louvain*, blz. 434-435 en 437-438.

¹⁵ H. van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)*, Den Haag, 1963, dl. III, blz. 84-85, Grafiek n° 36. Zie ook Id. *Les archives hospitalières et l'étude de la pauvreté aux Pays-Bas du XVe au XVIIIe siècle*, in: *Revue du Nord*, 48 (1966) 13-14.

¹⁶ In 1492, na de oorlogen tegen Maximiliaan werd te Gent in twee parochies binnen de muren ongeveer de helft van de bevolking wegens grote armoede niet belast. In dezelfde periode geven zich in twee wijken buiten de muren slechts 3,3 % en 6,5 % armen op. Zie W. Blockmans, *Peilingen naar de sociale structuren van Gent tijdens de late vijftiende eeuw*, in: *Studiën*, blz. 215-262, blz. 231-232, 246.

Al met al, kan de vergelijking van de verdeling der vermogens in de verschillende steden met het oog op het creëren van een typologie, zoals dit in de Duitse literatuur het geval is¹⁷, met niet genoeg omzichtigheid worden beschouwd. Ter illustratie volgen hier de gegevens in tabelvorm zoals men die kan aflezen uit sommige publikaties en onuitgegeven bronnen, ingedeeld volgens curven van Lorenz, waarbij alleen rekening gehouden werd met betalenden. Deze staan gerangschikt volgens de grootte van het door hen opgebrachte bedrag, en dan ingedeeld in vijf naar aantal gelijke klassen, die dus elk precies 20% der personen omvatten. Voor elk van deze groepen wordt dan aangegeven welk percentage van de totale belasting zij opracht. Klasse I groepeerde de 20% per-

Tabel 1. Vermogensklassen en procentueel aandeel in de belasting in een 10-tal steden in de 14e en 15e eeuw (*Curve van Lorenz*)

	Zinnik ¹⁸ (1426)	Leiden ¹⁹ (1498)	Bergen ²⁰ (1365)	Diksmuide ²¹ (1390)	Leuven ²² (1391)	Eeklo ²³ (1399)
Aantal betalenden	258	2124	1674	407	1122	517
Vermogens-						
klasse	%	%	%	%	%	%
I	1	1	5	3	6	4
II	2	2	8	5	7	8
III	3	4	12	13	14	13
IV	9	10	18	16	20	25
V	85	83	57	63	53	50

¹⁷ H. Jecht, Studien zur gesellschaftlichen struktur der mittelalterlichen Städte, in: *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 19 (1926) 48–85; H. Reincke, Bevölkerungsprobleme der Hansestädte, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 70 (1951) 1–33; in het recente boek van P. Eitel, *Die oberschwäbischen Reichsstädte im Zeitalter der Zunftherrschaft. Untersuchungen zu ihrer politischen und sozialen Struktur unter besonderer Berücksichtigung der Städte Lindau, Memmingen, Ravensburg und Ueberlingen*, Stuttgart, 1970, 321 blz., wordt nog vastgehouden aan een indeling in vijf klassen, doch met dezelfde vermogensafbakening tussen verschillende steden; de vrij grove statistische behandeling blijft beperkt tot de 100 rijkste burgers.

¹⁸ L. Destrait, La taille de 1426 dans la ville et terre de Soignies, in *Annales du Cercle archéologique du Canton de Soignies* IX (1943) 212–231. Daarnaast werden nog zesentwintig geestelijken aangeslagen.

¹⁹ N. W. Posthumus, *Geschiedenis van de Leidse lakenindustrie, I: De Middeleeuwen*, 's-Gravenhage, 1908, blz. 386–398 en Bijlagen XI en XII. Daarnaast werden 546 onbelaste armen en 341 om andere redenen (afwezigheid, overlijden, enz.) geteld.

²⁰ P. Heupgen, Le rôle de la taille de Mons de 1365, in: *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 5 (1937–1938), 41–95: de 85 begijnen waren vrijgesteld van belastingen.

²¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Cartons der Rekenkamer*, nr. 234.

²² J. Cuvelier, Contribution à l'histoire financière et démographique de Louvain, in: *BCRH*, 108 (1943) 1–40. In vergelijking met gegevens uit de jaren 1374 en 1437 schijnt de heffing een niet onbelangrijk deel der laagste klassen gespaard te hebben. Niettemin geeft een onvolledige heffingslijst van 1380 een nagenoeg gelijklopend resultaat (R. van Uytven, *Stadsfinanciën en Stadseconomie te Leuven van de XIIIe tot het einde der XVIe eeuw*, Verhandelingen Kon. Vlaamse Academie. Klasse der Letteren, dl. XXIII, Brussel, 1961, blz. 479 n. 1.

²³ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Cartons der Rekenkamer*, nr. 238 A. Cf. Neelemans, *Verzameling van charters der stad Eeklo*, blz. 171–178.

(vervolg tabel 1)

	Ninove ²⁴ (1391)	Oostende ²⁵ (1411) (eind 14e.e.)	Namen ²⁶ (1431)	Luxemburg ²⁷ (1444)	(1482)	
Aantal betalenden	371	522	597	1272	765	464
Vermogens- klasse	%	%	%	%	%	%
I	5	3	6	9	3	3
II	9	7	9	9	4	4
III	15	12	13	13	7	10
IV	22	22	22	21	17	25
V	49	56	50	48	69	58

sonen die het minst betaalden, klasse V de meest betalenden. Onder de naam van de lokaliteiten en data wordt het aantal werkelijke belastingbetalers vermeld. Het onderscheid tussen enerzijds Leiden en Zinnik en de andere is frappant. In beide steden is de concentratie van de rijkdom verpletterend. Daartegenover is het overwicht van de rijkste groep het minst groot te Ninove en Eeklo, die zich daarentegen op de rijkste middengroepen (II, III, IV) kunnen beroemen. Men is onmiddellijk geneigd om in deze tegenstelling een contrast te zien tussen twee sterk geïndustrialiseerde steden (respektievelijk wolnijverheid te Leiden en steengroefuitbating te Zinnik) en een reeks kleine regionale marktstadjes. Er bestaan nochtans ernstige bezwaren tegen deze methode. Vooreerst omdat ze geen rekening houdt met de fiskale klassen in de bronnen zelf, die een indeling in groepen van precies 20% in zekere zin onwettelijk kunnen maken²⁸. Indien men de belastingcategorïën der bronnen wil behouden zal men trouwens nooit identieke groepen kunnen samenstellen, en dan maakt het reeds een groot verschil uit of men bij de laagste, dan wel bij de hoogste categorïën begint te tellen: telkens zullen sommige sterk bezette belastingsschijven het evenwicht verstoren.

Wij geven hierom het voorbeeld van de St.-Jakobsparochie van Gent in 1492 (512 personen)²⁹:

²⁴ Ibidem, *Rekenkamer*, nr. 37083, f° 25-29.

²⁵ Voor 1411: Ibidem, *Rekenkamer*, nr. 32747. Een zetting van 12 februari uit een niet nader bepaald jaar uit de veertiende eeuw, slechts door lokaal onderzoek precies te dateren, in: *Cartons der Rekenkamer*, nr. 263.

²⁶ D. D. Brouwers, *Les 'aides' dans le comté de Namur au XVe siècle*, Namen, 1929. In 1431 werden in feite zelfs 1660 personen aangeslagen, maar 388 bleven alle belasting schuldig. In 1431 ging het om vijf forfaitaire belastingklassen, terwijl in 1444 de veel minder talrijke belastingbetalers individueel werden getakseerd, ofschoon de evolutie, die zich door de vergelijking van beide lijsten aftekent, volledig past in de sociaal-ekonomische situatie uit deze decennia (R. van Uytven, *La Flandre et le Brabant, 'terres de promission' sous les ducs de Bourgogne?* in: *Revue du Nord*, 43 (1961) 308-315).

²⁷ J. Vannérus, *Dénombrements luxembourgeois du quinzième siècle (1472-1482)*, in: *BCRH*, 106 (1941) 304-314.

²⁸ In 1394-96 te Brugge b.v. behoort 42% van de belastingplichtigen tot eenzelfde categorie: De Meyer, *De sociale structuren van Brugge in de veertiende eeuw*, in: *Studiën*, blz. 7-78, blz. 47.

²⁹ W. Blockmans, *Peilingen ... Gent*, in: *Studiën*, blz. 236-238.

Tabel 2. Klassenindeling der St.-Jakobsparochie te Gent op basis van de heffing van 1492

Klasse	Vanaf de laagste categorieën		Vanaf de hoogste categorieën	
	% van personen	% van kapitaal	% van personen	% van kapitaal
I	19,34	3,86	19,34	3,86
II	22,88	10,32	22,88	10,32
III	19,96	14,79	17,21	12,22
IV	20,18	24,57	19,02	21,24
V	16,02	47,93	19,93	52,43
Totaal	98,38	101,47	98,38	100,07

Een tweede voorbeeld geldt de St.-Jakobswijk van Brugge, waar bij twee heffingen in 1382–83 respectievelijk 1608 en 806 eenheden werden belast³⁰.

Tabel 3. Klassenindeling van de St-Jakobswijk te Brugge op basis van twee heffingen (A en B) in 1382–83.

Klasse	Vanaf de laagste categorieën				Vanaf de hoogste categorieën			
	% van personen		% van kapitaal		% van personen		% van kapitaal	
	A	B	A	B	A	B	A	B
I	20,23	30,12	4,34	8,13	9,43	30,36	1,55	8,21
II	22,18	21,08	9,14	8,80	20,74	20,84	6,24	8,73
III	22,16	21,44	14,98	14,75	18,30	10,78	9,20	6,08
IV	22,14	19,77	27,00	31,49	26,55	18,07	21,82	16,71
V	13,02	7,29	45,01	38,35	24,71	19,65	61,74	61,81
Totaal	99,73	99,70	100,47	101,52	99,73	99,70	100,55	101,54

Het blijkt voldoende hoe moeilijk men tot gelijke schijven van 20% komt indien men tenminste de belastingcategorieën in de bronnen zelf behoudt. Hoezeer deze uiteenlopende cijfers de hantering, en vooral de interstedelijke vergelijking van dergelijke klasseringen bemoeilijken, hoeft geen verder betoog. Er is echter meer: waar men op basis van deze klassenindeling de Gentse St.-Jakobsparochie zou klasseren bij de tweede groep steden, nl. die der 'kleine regionale marktstadjes', is het voldoende bekend dat Gent, en meer bepaald ook de besproken parochie³¹, juist het prototype uitmaakt van de geïndustrialiseerde stad met talrijk proletariaat! Ook de Brugse St.-Jakobswijk, waar 4/5 van de belastingbetalers in 1394–96 tot de laagste klasse behoorden³², vertoont geen structuur,

³⁰ J. Mertens, Sociale geografie van de St. Jacobswijk te Brugge (1382–83), in: *Studiën*, bl. 95–131; 129–131.

³¹ W. Blockmans, Peilingen, blz. 231.

³² De Meyer, *art. cit.*, blz. 41–44.

die met die van de 'sterk geïndustrialiseerde steden' zou te vergelijken zijn. Omgekeerd, zal men opmerken dat het door Dr. Mertens uitgewerkte voorbeeld van de plattelandsgemeente Dudzele in 1483, een gelijkaardige structuur vertoont met de 'kleine regionale marktstadjes'. Van een typologische interpretatie mag hier dus geen sprake zijn.

Bij dergelijke interpretaties van een bepaalde maatschappelijke structuur, in casu de verklaring van de verdeling der maatschappij naar de omvang der vermogens, doet men automatisch een beroep op een andere maatschappelijke structuur, namelijk de verdeling van diezelfde maatschappij in economische klassen. De term is eigenlijk verwarrend, maar bedoeld wordt met 'economische klassen' uitsluitend de groepen die onderscheiden worden door de plaats die het individu inneemt in het produktieproces, tegenover de produktiemiddelen en naar de aard of herkomst, niet naar de omvang van zijn inkomsten. Deze repartitie, die R. Mousnier, in navolging van de Marxistische theorie, uitsluitend als 'klassen' in de maatschappij wil benoemd zien, is niet te verwarren met professionele klassen³³. Het onderscheid tussen 'economische' en 'professionele' klassen is niet louter theoretisch, zeker niet in de middeleeuwse steden. De bronnen vermelden inderdaad doorgaans als beroep wat in feite het lidmaatschap van het ambacht is. Zo kunnen twee personages aangeduid worden als timmerman, maar terwijl de ene slechts een gesalarieerd vakman is met een bepaald dagloon, kan de andere een soort industrieel ondernemer zijn, die de timmering van een gans kerkdak op zich neemt en materialen en werkkrachten levert. De indeling van een bevolking in één van deze twee reeksen klassen is vrij moeilijk, omdat precies de middeleeuwer deze begrippen vreemd waren. De beroepsindeling, die in de bestaande literatuur nog het meest aandacht heeft gekregen, blijkt echter vooral terug te gaan op aanduidingen over het behoren tot een ambacht, op grond van de samenstelling der stedelijke milities of door de vaak zeer onvolledige aanduidingen in nominale lijsten. Nog blijft op die manier het contrast revelerend tussen steden als Ieper en Gent, waar meer dan vijftig procent der actieve bevolking betrokken was in de draperie³⁴ terwijl in een stad als Brugge dit aandeel slechts rond 40% schommelde³⁵ en in Leuven nog beduidend minder³⁶. Wanneer men echter verder wil gaan dan deze ambachtsindeling, stuit men eerst en vooral op de moeilijkheid dat eenzelfde persoon verschillende ambachten kan uitoefenen en zelfs van verschillende ambachten lid kan zijn. Omgekeerd, vielen verschillende beroepen buiten de ambachtelijke kaders. Door zich met de algemene en vage aanduidingen van 'globale' bronnen te vergenoegen onderscheidt men uiteraard de structuur van wat wij 'economische klassen' noemden slechts zeer onduidelijk. Sterker nog, wat zij tonen is eerder een juridische en institutionele verdeling der bevolking, of beter gezegd van een deel der bevolking.

³³ *Problèmes de stratification sociale. Actes du Colloque International (1966)*, ed. R. Mousnier, Parijs, 1968, blz. 8 en 245-246.

³⁴ H. Pirenne, Les dénombrements de la population d'Ypres au XVe siècle, in: *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, I (1903), herdr. in: *Histoire économique de l'Occident médiéval*; blz. 467; H. van Werveke, Het bevolkingscijfer van de stad Gent in de veertiende eeuw, in: *Miscellanea historica L. van der Essen*, dl. I, Brussel-Parijs, 1947, blz. 345-354.

³⁵ J. F. Verbruggen, *Het gemeenteleger van Brugge van 1338 tot 1340 en de namen van de weerbare mannen* (KCG in - 8°), Brussel, 1962; I. de Meyer, *art. cit.*, blz. 32.

³⁶ R. van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven*, blz. 481-483.

De populatie bestond immers steeds uit burgers en andere ingezetenen. Onder deze laatsten telde men de leden van de bevoorrechte standen, clerus en adel, in sommige steden grote aantallen vreemdelingen³⁷ en vooral vele inwoners die het burgerschap niet geërfd noch persoonlijk gekocht hadden. Het aantal en het belang van de niet-burgers in de stedelijke samenleving is weinig onderzocht. Bij de burgers zelf was er doorgaans een quasi-institutioneel onderscheid tussen een beperkte groep families (de Brabantse geslachten, de Vlaamse poorterie) enerzijds, en de leden der ambachten. Ofschoon een kleine minderheid³⁸, bekleedden deze niet-ambachtshouders in het politieke leven van de stad een bijzondere plaats³⁹. Ondanks enkele baanbrekende onderzoekingen⁴⁰ stelt de aard en de herkomst van deze bevoorrechte groep nog tal van problemen. Binnen de groep zelf hadden enkelen in feite een duidelijk politiek overwicht en bezetten meestal de magistratuurzetels. De zogenaamde democratische revoluties hebben hierin slechts in zover verandering gebracht dat ook enkele ambachtshouders carrière in de magistratuur konden maken⁴¹. Het aanleggen van volledige en kritische lijsten van magistraten zou ongetwijfeld een duidelijk inzicht over de herkomst, de evolutie en de duur van politieke carrières en de politieke continuïteit van een aantal families geven⁴².

Ofschoon de ontleding van de demografische structuren van een stadsbevolking in de middeleeuwen⁴³ doorgaans beschouwd wordt als het terrein der historische demografie, is het zo dat, zoals nog zal blijken, dit onderzoek een beroep doet op dezelfde bronnen als die der sociale geschiedenis. Bovendien bestaat deze studie voor alles uit het vaststellen van partities der bevolking (in mannen en vrouwen, groepen naar leeftijd, burgerlijke stand, aantal kinderen enz.). Daarom en omdat een geïsoleerde demografische structuur, zomin als enige andere sociale structuur⁴⁴ op zichzelf veel zin heeft en slechts een feit vaststelt, maar geen

³⁷ Te Brugge bv. telden de vreemde handelaarskolonies vele honderden leden, die elk met hun gezin en dienaars in de stad woonden doch meestal geen poorter waren en veelal buiten de normale juridische structuur vielen. Zie bv. de opsomming van hun optocht in 1468 in de *Mémoires d'Olivier de la Marche*, uitg. H. Beaune en J. d'Abramont, dl. III, Parijs, 1885, blz. 113-114.

³⁸ Te Brugge bv. in 1340: 891 poorters tegen 6253 ambachtshouders (J. Verbruggen, *op. cit.*); in Kortrijk: 166 poorters op 1764 belastingbetalers in 1440 (8,9 %) (C. Pauwelyn, *De gegoede burgerij te Kortrijk in de vijftiende eeuw*, in: *Studien*, blz. 155-213, blz. 175).

³⁹ Voorbeelden bij R. van Uytven, *Plutokratie in de 'Oude democratiën der Nederlanden'*, in: *Handelingen Kon. Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, dl. XVI (1962), blz. 374-376.

⁴⁰ Voor Gent: F. Blockmans, *Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen-Den Haag, 1938. Voor Atrecht: J. Lestocquoy, *Patriciens du moyen âge. Les dynasties bourgeoises d'Arras du XIe au XVe siècle*, Atrecht, 1945.

⁴¹ Overal bleef dit beperkt tot de ambachtsmeesters. Sterker nog, slechts in Vlaanderen hadden in de lakenambachten de gezellen medezeggingschap (H. van Werveke, *De medezeggingschap van de knapen (gezellen) in de middeleeuwse ambachten*. Mededelingen Kon. Vlaamse Academie. Klasse der Letteren, dl. V. 3. Antwerpen, Utrecht, 1943).

⁴² Bijvoorbeeld voor Brugge: J. Mertens, *De XIVde-eeuwse voornaamste Brugse schepenfamilies*, in: *Ons Heem*, XIV (1960) 233-236; deze studie zou uit te breiden zijn op basis van de 'lijsten van wetvernieuwingen' waarin niet enkel al de stedelijke functionarissen, doch ook de bestuursleden der ambachten jaar na jaar opgesomd worden.

⁴³ Voor bronnen, methoden en problematiek: R. Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, 3 dln. Leuven, 1954-1956.

⁴⁴ 'Sociale structuur' wordt hier in de ruimste betekenis opgevat, als elke mogelijke klassificering van individuen. De bevolkingsdichtheid is een primordiaal gegeven van het sociaal milieu. Ook de biologische factoren, die vooral nog tijdens de middeleeuwen, een demografische structuur bepalen, staan in nauw verband met de sociale omstandigheden,

begrip oplevert, moeten al deze verschillende structuren en partities met elkaar in verband worden gebracht om een geïntegreerd en begrijpelijk beeld te leveren, om correlaties op het spoor te komen. Ligt de rijkdom inderdaad aan de basis van de politieke macht⁴⁵? Is het stedelijk patriciaat een 'wijnpatriciaat' of 'uit de wolzak gekropen' of doodgewoon samengesteld uit grondbezittende ministerialen? Zijn de groothandelaars, de leden der Hansen en lakengilden, uitsluitend kapitaalkrachtigen⁴⁶? Bestaat er inderdaad een verband tussen de sterke industrialisatie in de tekstielsector, het hoge bevolkingscijfer, het talrijk voorkomen van vrijgezellen, de uitgesproken sociale differentiatie, de sterke proletarisatie⁴⁷? Zijn er verschillen in verbruiksgewoonten, religiositeit, mentaliteit⁴⁸, demografische gedragingen, politiek bewustzijn tussen de onderscheiden sociale groepen? Bestaat er een partijvorming op grond van verwantschap, van gelijkheid in bezit of ellende, van gemeenschappelijke economische belangen, enz., of om louter opportunistische motieven⁴⁹? In hoeverre bestond er een klassebewustzijn? In hoeverre betekenen de stedelijke oproeren in de veertiende eeuw sociale vrijmaking of promotie van bepaalde groepen?

De sociale geschiedenis mag zich niet beperken tot het analyseren van de statische structuren, maar moet uiteraard oog hebben voor de evolutie, voor de mobiliteit in de maatschappij. Ook de sociale mobiliteit kan globaal benaderd worden. Voor de zogenaamde horizontale mobiliteit, de migraties dus, werd dit

vooral m.b.t. huwelijksleeftijd en geboortecijfer. Verrassingen bij dergelijke onderzoeken zijn niet uitgesloten: wie zou vermoed hebben dat de gemiddelde leeftijd van een 60-tal pachters van landbouwgronden rond Geraardsbergen in de veertiende eeuw schommelde rond 50 jaar, met een minimum van 28 en een maximum van 86 jaar? Men zou hier een verband kunnen leggen met beperkte mogelijkheden tot vestiging, wat duidelijk een sociaal-economisch gegeven is (publikatie van deze gegevens wordt verwacht in de *Handelingen van de Kon. Commissie voor Geschiedenis* door de zorgen van Drs. J. Boon).

⁴⁵ Hiervoor zijn bewijzen in overvloed: Van Uytven, *Plutokratie*; C. Mignon, De sociaal-economische positie van de Sint-Truidense Schepenen (1408-1467), in: *Het oude land van Loon*, XXIII (1968) 83-101; L. Gysemans, De Lierse plutocratie der 14e en 15e eeuw. Aantekeningen over de sociale positie van de Lierse schepenen, in: *'t Land van Rijen*, 18 (1968) 32-37; De Meyer, *art. cit.*, blz. 66-67; W. Blockmans, Nieuwe gegevens over de gegoede burgerij van Brugge in de 13e en vooral 15e eeuw, in: *Studien*, blz. 133-154, blz. 151-153; Pauwelyn, *art. cit.*, blz. 187-192; W. Blockmans, *Peelingen*, blz. 239-241.

⁴⁶ Voor Vlaanderen leverde C. Wyffels belangrijke bijdragen hierover: De Vlaamse Hanse van Londen op het einde van de XIIIde eeuw, in: *Handelingen Société d'Emulation te Brugge*, dl. 97 (1960) blz. 5-30; *Hanse, grands marchands et patriciens de Saint-Omer (Mémoires Société Académique des Antiquaires de la Morinie*, 8,38) Saint-Omer, 1962; Peiling naar de sociale stand van een aantal Brugse groothandelaars, inzonderheid op de Britse eilanden (1270-1292), in: *Album archivaris Jos de Smet*, Brugge, 1964, blz. 365-379.

⁴⁷ Zo zouden ook de stellingen van J. Verbeemen, De werking van economische factoren op de stedelijke demografie der XVIIe en der XVIIIe eeuw in de Zuidelijke Nederlanden, in: *RBPH*, 34 (1956) 680-700 en 1021-1055, voor de middeleeuwen gekontroleerd moeten worden.

⁴⁸ In dat opzicht bijvoorbeeld wordt duidelijk dat universitaire studiën in rechtsfaculteiten, die een ambtenarenloopbaan in stedelijke of vorstelijke dienst verzekerden, en dus ook ruime kansen op sociale promotie boden, een voorrecht van de hogere klassen (vooral rijke burgerijen en lage adel) waren, gezien de hoge kosten, daaraan verbonden (H. de Ridder-Symoens, *Brabanders in de juristenuniversiteit te Orléans*, 1444-1555, onuitgegeven doktorsproefschrift, Gent, 1969); P. Rogghé, De Gentse klerken in de XIVE en XVe eeuw, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 11 (1960) 105-142.

⁴⁹ Men denke aan de wisselende koalities te Gent tussen wevers, volders en gemene ambachten. Voor Brussel cfr. C. Dickstein-Bernard, *La voix de l'opposition au sein des institutions bruxelloises 1455-1467*, in: *Hommage au Prof. P. Bonenfant*, Brussel, 1965, blz. 479-500.

vaak gepoogd aan de hand van familienamen die een herkomst aanduiden⁵⁰. Het hoeft wel geen betoog dat deze methode weinig secuur is, en voor de late middeleeuwen onaanvaardbaar. Meermaals reeds werd het belang van lijsten van nieuwe poorters onderstreept, zoals deze in de bijzondere poortersboeken⁵¹ voorkomen, maar soms ook in rekeningen en magistraatregisters opgezocht kunnen worden. Men moet bij de bewerking van deze opnamen van poorters echter wel voor ogen houden dat zij vaak slechts gebeurden met het oog op sociale promotie, de aanvaarding in een ambacht of de aanstelling in een stadsambt. De vergelijking van de aantrekkingskracht van verschillende steden door het aantal nieuwe poorters en door de uitgestrektheid van het rekruteringsveld heeft reeds enkele historici bezig gehouden, maar er blijft nog veel materiaal te bewerken⁵². Voor zover de beroepen van de nieuwe poorters nauwkeurig gekend zijn, geven zij aanduidingen over de economische structuur van de stad van inwijking, maar indirect ook over die van de plaats van herkomst. Lichten de bronnen ons doorgaans slechts in over de personen die aangekomen zijn op een bepaalde plaats, toch kan men omgekeerd, door systematisch bundelen van de nieuwe poorters in de verschillende steden, afkomstig uit één bepaalde stad, de emigratie uit die stad benaderen⁵³.

Natuurlijk laat de kwantitatieve evolutie van het aantal nieuwe poorters, eventueel gerangschikt per bedrijfstak, enige kans om de conjunctuur der mobiliteit en zelfs der economie te meten en te verklaren. Verschillende aspecten van de migraties kunnen bovendien ook benaderd worden door het vergelijken van nominale bevolkingslijsten van een stad op niet al te verwijderde tijdstippen⁵⁴. Deze methode maakte het bijvoorbeeld mogelijk te Brugge, te Gent en te Kortrijk tijdens de 14e en 15e eeuw een niet onbelangrijke infra-stedelijke mobiliteit vast te stellen⁵⁵.

⁵⁰ Algemeen bekend is Y. Renouard, *Le rayonnement de La Rochelle en Occident à l'aube du XIIIe siècle (d'après la liste de ses habitants qui jurèrent fidélité à Louis VIII en 1224)*, nu in: Y. Renouard, *Etudes d'histoire médiévale*, dl. II, Parijs, 1968, blz. 1019-1033. Bij ons ook toegepast door P. Bonenfant, *Une capitale au berceau: Bruxelles*, in: *Annales E.S.C.*, IV (1949) 307; J. Cuvelier, *La formation de la ville de Louvain des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1935, blz. 103-106.

⁵¹ Voor een recent overzicht der bestaande poortersboeken: J. Verbeemen, *Liste des registres aux admissions de nouveaux bourgeois existant en Belgique*, in: *Tablettes du Brabant*, dl. IV (1960) blz. 229-246.

⁵² Bijvoorbeeld F. Blockmans. De poortersboeken der grote steden tussen Aa en Scheldebekken, in: *RBPH*, 22 (1943) 204-214; Pirenne, *Dénombrements*, blz. 460-462; J. Verbeemen, *De gekochte poorters te Mechelen*, in: *Handelingen van XIXe Vlaams Filologencongres*, Brussel, 1951, blz. 80-85 en Id. *West-Vlaamse Poortersboeken*, in: *Handelingen XXXVe Congres Verbond der Geschied- en Oudheidkundige Kringen van België*, Kortrijk, 1953, dl. III, blz. 225-246. Als voorbeeld berekenden we op basis van R. Parmentier, *Indices op de Brugse Poortersboeken, 1418-1794*, 2 dln., Brugge, 1938, de herkomst der nieuwe poorters van 1418 tot 1434. Op een totaal van 3313, d.i. gemiddeld 207 per jaar, woonden er 284 reeds vóór hun inschrijving te Brugge. Van de overige 3029 stamden 17,83 % uit het Brugse Vrije, 5,17 % uit de Vier Ambachten en 4,87 % uit de kasselrij Kortrijk. Relatief weinigen schreven zich in uit bv. Antwerpen (11) of Amsterdam (3), steden in volle opgang.

⁵³ J. Verbeemen, *Liste d'émigrants venus de Malines (Belgique) achetant la bourgeoisie (1341-1498)*, in: *Tablettes du Brabant*, dl. V (1963), blz. 259-351; en Dez., *Emigratie uit de Antwerpse Kempen*, bronnenuitgave, in: *Oudheid en Kunst*, 36 (1953) 3-135.

⁵⁴ Het verdwijnen van bepaalde families ligt echter niet noodzakelijk aan uitwijkingen, maar kan natuurlijk ook het gevolg zijn van het uitsterven van dit geslacht.

⁵⁵ W. Vanderpijpen, *Vergelijking van de sociale samenstelling van de bevolking van het St.-Jakobszestendeel te Brugge in 1382-83 en 1394-96*, in: *Studiën*, blz. 79-94, blz. 84, De Meyer, *art. cit.*, blz. 10; W. Blockmans, *De bezitsstructuur in de St.-Jakobsparochie te Gent in 1492-94*, in: *Standen en Landen*, passim (ter perse).

Meer dan nu, kan de horizontale mobiliteit een vorm zijn van sociaal-economische wijzigingen en in feite een faktor van verticale mobiliteit. De emigratie van platteland naar de stad is vaak een overschakeling van de primaire naar de secundaire, mogelijk zelfs tertiaire sektor en een sociale promotie of omgekeerd. Algemeen bestaat de neiging aan te nemen dat de verticale mobiliteit in de middeleeuwen gering was wegens de zogenaamd erfelijke juridische status van adel, lijfeigenen, vrijen, vrijgewijden⁵⁶, wegens de erfelijkheidstendens in gilden en ambachten⁵⁷ en hun neiging de onderlinge concurrentie uit de schakelen, en de konservatieve moraal, die tevredenheid met het lot en het behoud der door God geschapen orde preekte. De traditionele standen waren tijdens de middeleeuwen zeker nooit geheel gesloten: bij de clerus was nepotisme noodzakelijk de scherpst mogelijke afsluiting, en de adel werd steeds vernieuwd door huwelijk en vorstelijke gunst. De barrières tussen de standen en tussen de economische klassen waren dus zeker niet onoverkomelijk. Biografieën van enkelingen komen dit telkens weer aantonen en wijzen zelfs op de elementen die doorgaans aan sociale opgang ten grondslag liggen: handelswinsten⁵⁸, huwelijken met erfdochteren of weduwen, bindingen met het hof van een wereldlijk of kerkelijk vorst⁵⁹. Anderzijds werd er reeds de nadruk op gelegd dat de talrijke korte crises door misoogsten, epidemieën of oorlogen ongetwijfeld voor enkelen een buitenkans waren tot het maken van buitengewone winsten, maar voor de meesten een gedurig weerkerende oorzaak van verarming en sociale degradatie⁶⁰. De tijdgenoten waren zich daarvan zo duidelijk bewust dat bepaalde kerkvorsten niet aarzelden om hun ondersteuning zelfs aan aanzienlijken te verlenen om de maatschappelijke orde niet te laten ontredde⁶¹.

In dat opzicht is de studie van het budget en het reële inkomen, bepaald door prijs- en looniveau en tewerkstelling der loontrekkenden⁶², die het hoofdbestanddeel der verdelingen uitmaakten, niet alleen een aanduiding over de levensstandaard van de groepen loontrekkenden, maar een leidraad voor het probleem van de verrijking of verarming, en tevens vaak een verklaring voor de talrijke revoltes en plotse bewustwordingsmomenten van bepaalde groepen.

⁵⁶ Meer en meer wordt aangenomen dat de erfelijkheid in vrouwelijke lijn (ook?) geldend was. Daardoor konden natuurlijk bepaalde geslachten van statuut veranderen.

⁵⁷ H. van Werveke, *Ambachten en erfelijkheid*. Mededelingen Kon. Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, dl. IV, 1. Antwerpen, 1942. In sommige ambachten is deze neiging nochtans niet aanwezig: J. P. Sosson, *La structure sociale de la corporation médiévale. L'exemple des Tonneliers de Bruges de 1350-1500*, in: *RBPH*, 44 (1966) 457-478.

⁵⁸ Biografie van Pieter Pot op basis van schepenakten, die G. Asaert voorbereidt (te verschijnen in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 5).

⁵⁹ Asaert, *Quinten Clarensone*; Rogghé, *Gentse klerken*, blz. 114-115; V. Fris, Jan Van Copenhole, in: *Bull. Maatsch. Geschiedenis en Oudheidkunde Gent*, 14, 1906, blz. 94.

⁶⁰ R. van Uytven, *La Flandre et le Brabant 'terres de promission' sous les ducs de Bourgogne?* blz. 311-315.

⁶¹ H. van Werveke, *De middeleeuwse hongersnood*. Mededelingen Kon. Vlaamse Academie. Klasse der Letteren, dl. XXIX, 3. Brussel, 1967.

⁶² H. van der Wee, *Löhne und wirtschaftliches Wachstum. Eine historische Analyse*. Kölner Vorträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, dl. 6. Keulen, 1969. Praktische uitwerkingen bij H. van der Wee, *The Growth, passim*; E. Scholliers, *Loonarbeid en Honger. De levensstandaard in de XVe en XVIe eeuw te Antwerpen*. Antwerpen, 1960; R. van Uytven, *Stadsfinanciën en Stadseconomie*, blz. 559-579. Te Brugge in 1464 bleek de magistraat de wevers die niet in het ambacht 'bevrijd' waren als arbeidsreserve te hanteren: zie W. van Waesberghe, *De reglementering van de traditionele Brugse textielambachten in de 15e en 16e eeuw*, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 20 (1969) 168.

Het grote probleem is echter de omvang en de snelheid van de onloochenbare sociale mobiliteit te meten. Ook hier blijft de globale methode aan de hand van de vergelijking van twee vermogensbelastingen met het oog op de vergelijking daartussen van individuen of hun afstammelingen bruikbaar maar moeilijk⁶³. Voor Brugge konden slechts 17,4% der belastingbetalers van 1394–96 teruggevonden worden in een gelijkaardige heffing uit 1382–83. Overwegend was de tendens der kapitalen stijgend geweest tijdens die periode van herstel en vrede na de Gentse Oorlog: 28,6% der belastingplichtigen werden in 1394–96 in een gelijkwaardige categorie als in 1382–83 gerangschikt, 51,5% in een hogere, en 20% in een lagere. 10% van de laagste klasse in 1382–83 was opgeklommen naar middenklassen in 1394–96⁶⁴. Te Kortrijk daarentegen was van 1440 tot 1477 de tendens dalend, zowel wat de globale kapitaalcracht, als wat de individuele status betreft. De daling gold essentieel onroerende goederen, terwijl renten en liggende kapitalen toenamen, welke likwidering wijst op een onzekere situatie. Deze evolutie kan in nauw verband gebracht worden met de achteruitgang van de lakennijverheid; enkel de families die zich op andere bedrijfstakken hadden geworpen, vertoonden een stijgende kapitaalcracht⁶⁵. Wanneer dergelijke belastinglijsten chronologisch te ver uit elkaar liggen, dan onttrekt de emigratie echter een groot deel der populatie aan onze waarneming en de kans is niet gering dat dit juist het meest dynamische deel der bevolking is. Bovendien is een uitgebreid genealogisch onderzoek onvermijdelijk om de vergelijking tussen de stamvaders en hun afstammelingen mogelijk te maken. Een groots opgezet genealogisch onderzoek van talrijke families zou de mobiliteit, haar omvang en drijvende factoren kunnen belichten. Het zal alleszins mogelijk zijn in bepaalde steden voor een periode van 50 tot 100 jaar de bewaarde huwelijkscontracten op te sporen, die te vergelijken met de boedelbeschrijvingen bij overlijden (al dan niet in aanwezigheid van minderjarige erfgenamen), en met alle toevallige vermeldingen van activiteiten. Om representatieve resultaten op te leveren zouden deze stambomen moeten samengebracht worden in uitvoering van een verantwoorde steekproef. Wegens de staat der bronnen zal het echter wel onmogelijk blijven om alle – zelfs voorname – families terug te vinden.

Dit brengt ons tot het probleem der bronnen voor de sociale geschiedenis. Paradoxaal genoeg, de sociale historicus beschikt niet over typische bronnen, maar alle dokumenten zijn koren voor zijn molen. Zelfs de globale bronnen als lijsten van personen, armen, belastingbetalers, weerbare mannen, nieuwe poorters, die hij wegens hun snellere verwerkbaarheid bij voorkeur aanwendt, zijn ook het voorwerp van de belangstelling van demografen, genealogen en anthroponomen. Daarom trouwens lijkt hun opsporing, beschrijving en eventuele publicatie, met inbegrip natuurlijk van sociale, economische en demografische aanduidingen die de namen vergezellen, voor al dezen een weldaad. Het hoeft wel niet gezegd dat dergelijke lijsten en andere serieerbare gegevens vooral in boekhoudingen en andere financiële archieven te vinden zijn. Naast prijzen en

⁶³ Het vinden van een belastinglijst zoals die van 27 juli 1390 voor Diksmuide, waarop de talrijke aangebrachte aanpassingen in de aanslagen de sociale mobiliteit op de voet volgden, is natuurlijk een uitzondering. (Brussel, Algemeen Rijksarchief. *Cartons der Rekenkamer*, nr. 234).

⁶⁴ Vanderpijpen, *art. cit.*, blz. 91–92.

⁶⁵ Pauwelyn, *art. cit.*, blz. 183–185 en 212–213.

lonen⁶⁶ vindt men er vaak lijsten van handelaars en verkoopsstallen⁶⁷, van rentehouders⁶⁸, van pachters van belastingen⁶⁹, van onvermogenende schuldenaars⁷⁰. Naast stads- en domeinrekeningen verlieze men rekeningen van weldadigheidsinstellingen en kloosters niet uit het oog⁷¹, evenmin als de rekeningen en registers van ambachten⁷² of van gerechtsofficieren⁷³. Als kwantitatief bewerkbare bronnen hebben de Franse sociale historici van de modernere tijden hun hoop gesteld op de rijke notariaatsarchieven. Gelijkaardige reeksen zijn ook voor de middeleeuwse steden aanwezig als een uiting van de vrijwillige rechtspraak van de stadsmagistraat. Soms zijn deze documenten zelfs onderverdeeld in speciale reeksen zoals de fameuze Staten van Goed, die de inventarissen bevatten van de nalatenschap van ouders met minderjarige kinderen⁷⁴ en de certificatieboeken, officiële verklaringen ten behoeve van partikulieren, meestal kooplui, over de aard van hun goederen⁷⁵. Vaker echter komen deze soorten acten samen met alle andere soorten, testamenten, huwelijkskontrakten, verkopingen, leningen, erfdeling, opnamen als poorter of ambachtslid, vermengd voor in de schepen-

⁶⁶ Cfr. C. Verlinden e.a., *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, Brugge, 1959-1965, 3 dln.; H. van der Wee, *The Growth*, dl. I; R. van Uytven, *Stadsfinanciën*, blz. 488-579; L. Génicot e.a., *La crise agricole*, blz. 119-220.

⁶⁷ Door geduldigd alle metaalleveringen uit de bewaarde rekeningen in het Brusselse te verzamelen kwam J. P. Sosson, *Quelques aspects sociaux de l'artisanat Bruxellois du métal (1360-1500)*, in: *Cahiers Bruxellois*, VI (1961) 98-122, en Dez., *L'artisanat Bruxellois du métal. Hiérarchie sociale, salaires et puissance économique (1360-1500)*, in: *Cahiers Bruxellois*, VII (1962) 225-258 tot de vaststelling dat zij gekoncentreerd waren in de handen van een zeer kleine groep leveranciers; zie ook W. Blockmans, *Nieuwe gegevens . . . Brugge*, blz. 143.

⁶⁸ Zie bijvoorbeeld F. Blockmans, *Rentes de blé bruxellois de 1326-1327*, in: *Cahiers bruxellois*, V (1960) 38-51; Pauwelyn, *art. cit.*, blz. 205-207.

⁶⁹ H. van Werveke, *De Gentsche stadsfinanciën in de Middeleeuwen*. Verhandelingen Kon. Belg. Academie. Letteren in - 8°, dl. XXX, 1. Brussel, 1932, blz. 212-216; R. van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven*, blz. 126-130; De Meyer, *art. cit.*, blz. 11; Pauwelyn, *art. cit.*, blz. 205-207.

⁷⁰ H. van der Wee, *The Growth of the Antwerp market*, dl. I, blz. 37-38.

⁷¹ H. van der Wee, *Les archives hospitalières*, *passim*.

⁷² Naast de geciteerde studie van J. P. Sosson over de Brugse kuipers, bijvoorbeeld ook D. de Stobbeleir, *Le nombre des nouveaux membres et la corporation des maçons, tailleurs de pierre, sculpteurs et ardoisiers bruxellois (1388-1503)*, in: *Hommage au Prof. P. Bonenfant*, Brussel, 1965, blz. 293-333. Onder de oudere bijdragen: J. Cuvelier, *Le registre aux statuts, ordonnances et admissions du métier des tisserands de laine au grand-métier de Bruxelles 15e-18e siècle*, in: *BCRH*, LXXX (1912) 121-146.

⁷³ A. Meynaert, *Une source pour l'histoire sociale du Brabant au XVe siècle: Les comptes des officiers supérieurs de justice*: in: *Annales Société royale d'archéologie de Bruxelles*, dl. LI (1962-66), blz. 101-109. Een meer kwantitatieve bewerking bij F. van Hemelrijck, *Het Brabantse strafrecht en zijn toepassing in de praktijk te Brussel in de XVe eeuw*, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXXIV (1966) 375-401; en zijn doktoraatsverhandeling over de kriminaliteit in de ammanie Brussel van de XVe tot de XVIIe eeuw, Gent, 1968.

⁷⁴ Voor Gent wordt deze reeks thans voor publikatie in regestvorm geëxerpeerd van het begin (1350) tot 1400 door Juffrouw L. Wynant (zie *Handelingen van de Kon. Commissie voor Geschiedenis*, CXXXV (1969) blz. LV). Het is opvallend dat ook zeer kleine inboedels werden geïnventarieerd, zodra er een minderjarige overleefde. Men treft echter ook staten van goed aan in de registers van de schepenen van de Keure, maar dan voor nalatenschappen met meerderjarige kinderen. Ook in de archieven van kleinere steden zoals Kortrijk, Oudenaarde, Aalst, St.-Winoksbergen vormen deze registers voor de XVe eeuw omvangrijke reeksen van soms duizenden folio's.

⁷⁵ Voor Antwerpen vanaf 1488: R. Doehaerd, *Etudes anversoises. Documents sur le commerce international à Anvers*. Ports-Routes-Trafics, dl. 14, Parijs, 1963. Zie ook: G. Asaert, *De oudste certificaten van de stad Antwerpen (1468-1483)*, in: *BCRH*, CXXXII (1966) 261-296. Voor Bergen-op-Zoom vanaf 1465, gedeeltelijk benut in de talrijke publicaties van C. Slotmans. Voor Gent vanaf 1482 'attestatiën' (S.A.G., reeks 318).

protokollen (of registraten der schepenbrieven)⁷⁶ of de verzameling der chyrografen⁷⁷. Zelfs waar deze officiële reeksen lakunes vertonen of ontbreken, bestaat de mogelijkheid, door de expedities der akten in de diverse archieven van de bestemmingen op te sporen, toch een deel te rekonstrueren. De eenzijdigheid van dergelijke gedeeltelijke rekonstruktie is echter nog groter dan deze van de officiële reeksen omdat, ondanks het spreekwoord dat gelukkige mensen geen geschiedenis hebben, intengendeel arme mensen doorgaans geen archieven nalaten⁷⁸.

Dit laatste mag echter niet overdreven worden. Aan de hand der schepenregisters kon men toch een nagenoeg volledig topografisch beeld van Antwerpen rond 1400 met alle woningen rekonstrueren, waarbij door rechtstreekse of onrechtstreekse vermelding ook bewoners en huurders, vaak behorend tot de lagere bevolkingslagen, te repereren vielen⁷⁹. Ook voor Gent op het einde van de vijftiende eeuw bleken, althans voor twee parochies, vrij precieze berekeningen van het aantal armen mogelijk, aangevuld met kostbare en nagenoeg volledige inlichtingen over hun huisvesting. De helft van de inwoners der St.-Jakobsparochie verkeerden in 1492, dus na de tienjarige oorlogen tegen Maximiliaan, in voorwaarden die door de streng optredende belastinginners als 'zeer harem' moesten erkend worden. Voor de St.-Michielsparochie bedroeg het percentage der onvermogens toen ook 45 %. De belastingontduiking (50 % der inwoners) blijkt omgekeerd evenredig geweest te zijn met de kapitaalkracht, en aan een werkelijke onmogelijkheid tot betalen te hebben beantwoord.

Niet alleen konden aldus de *pauperes* geïdentificeerd worden, het was bovendien ook mogelijk hun huisvestingsomstandigheden na te gaan, en een sociale kaart op te stellen. Te Gent leefden de arme lieden in gehuurde huisjes en kwartieren, soms slechts in één kamer, vooral in de stegen van de Nieuwstad, doch ook in de overwegend rijkere straten trof men schamele gezinnen aan. Een concentratie van handelsrijkdom (overwegend dure panden, slechts uitzonderlijk verhuurd) bevond, en bevindt zich nog steeds rond de Vrijdagmarkt en de

⁷⁶ Voor Gent bewaard sinds 1339-40: zie J. Boon, *Regesten op de jaarregisters van de Keure*, Gent, 1968, 1969, 1970; voor Leuven sinds 1362, te Den Bosch sinds 1368, te Antwerpen sinds 1394, te Aalst vanaf 1400; te Brugge begint deze reeks pas vanaf het midden van de XVe eeuw.

⁷⁷ Voor Doornik: L. Verriest, *Tableau analytique de 415 chirographes des 'voirs-jurés' de Tournai. Documents datant de 1314 à 1320 conservés aux archives de l'état à Mons*, Brussel, 1962. In feite zijn deze Doornikse documenten zelf vernield en blijven alleen de analyses over. Voor Nijvel een zeer onvolledige reeks vanaf 1290 (L. Bril, *Inventaire des archives de la ville de Nivelles sous l'ancien régime*, Tongeren, 1940, blz. 146-148). Naar drs. P. Muret, assistent bij het A.R.A. ons meedeelde, kan deze verzameling gedeeltelijk worden aangevuld door de expedities die zich bevinden in de archieven van andere Nijvelse instellingen, zoals de collegiale kerk aldaar.

⁷⁸ Wat te denken bv. van de resultaten van de identifikatie door middel van alle beschikbaar (en rijk!) bronnenmateriaal van de belastingplichtigen te Brugge in 1394-96: 15 % tekstielarbeiders, terwijl vorige lijsten (o.a. van milities) gemiddeld 40 % aanwezen? Het aantal belastingplichtigen (3656, t.w. ongeveer 18.000 inwoners in 3 der 6 stadswijken) moet het totaal bevolkingscijfer wel zeer dicht benaderd hebben, doch van alle vermelde personen bleven $\frac{2}{3}$ onvindbaar; dat het hier zonder enige twijfel om de grijze handwerkersmassa gaat, bewijst de verdeling van de niet-geïdentificeerde personen over de vermogensklassen: 89 % behoren tot de lage, 10 % tot de midden-, 1 % tot de hoge klasse: De Meyer, *art. cit.*, blz. 12, 13 en 36.

⁷⁹ G. Asaert, *Huizen en gronden te Antwerpen omstreeks 1400. Proeve van topografische reconstructie*, in: *Bijdragen voor de Geschiedenis van ... Brabant*, 50-51 (1967-1968) 5-166 en 171-236.

Langemunt⁸⁰. Een dergelijke bestendigheid in de commerciële wijken viel ook voor de St.-Jakobswijk van Brugge vanaf 1382-83 te noteren, waar echter handelshuizen meestal gehuurd werden voor hoge sommen langs de assen, die de Markt met de andere stadspoorten verbonden. Dit verschil tussen de St.-Jakobsparochies van Brugge en Gent uit zich scherp in de verhouding van de huurhuizen tot het totale aantal huizen: 31 % te Brugge, 61 % te Gent, getuige van een geheel andere geaardheid⁸¹.

Het is een feit dat de sociale historicus in strikte zin, de demograaf en de genealoog er op uit moeten zijn om voor elk historisch individu zo veel mogelijk gegevens te verzamelen en dus alle soorten bronnen, die wij vermeldden en zelfs vele daarbuiten, na te zien. Indien wij uitvoerig geweest hebben op de moeilijkheden en gebreken der afzonderlijk gehanteerde bronnentypes, blijven wij er niettemin grondig van overtuigd dat een *globale* en kritische aanwending van het materiaal tot zeer bevredigende resultaten zal leiden. Een dergelijke aanpak heeft de individueel werkende historici tot nog toe begrijpelijker wijze afgeschrikt. In de praktijk betekent dit immers dat voor de meest verscheiden en nauw omschreven onderzoekingen een ontzaglijke massa archieven bij herhaling worden doorgenomen door tal van afzonderlijke zoekers. Zelfs de publikatie van deze bronnen, integraal of als regest en voorzien van alfabetische registers, brengt daarin geen wezenlijke verandering.

Veel nuttiger lijkt het opstellen van individuele steekkaarten betreffende alle personages die in de bronnen vermeld worden, met vermelding van de ertoe behorende bijzonderheden door de onderscheiden onderzoekers. Met enige moeite zou het mogelijk moeten zijn een eenvormig type steekkaart te ontwerpen die deze gegevens voor elk individu zou centraliseren (eventueel in meerdere exemplaren) en zelfs mekanografisch bewerkbaar maken. Reeds werden dergelijke steekkaarten en mekanografische verwerking voor veertiende-eeuwse demografische opzoeken gebruikt met goed gevolg⁸². Organisatie, centralisatie en samenwerking met aanwending van de moderne mekanografische technieken zijn geboden voor de middeleeuwse historicus die op het gebied van sociale en demografische geschiedenis binnen afzienbare tijd fundamenteel vernieuwende inzichten wil verwerven. Samenwerking is niet slechts geboden tussen de sociale historicus en demograaf, maar een beroep op de aanwijzingen van een statisticus en mekanograaf lijken geboden, terwijl de bijdragen van de archivaris, de plaatselijke historicus en de genealoog even noodzakelijk zijn.

⁸⁰ W. Blockmans, *Peilingen*, blz. 227-232.

⁸¹ J. Mertens, *Sociale geografie*, blz. 108-110.

⁸² A. Higounet-Nadal, *Les comptes de la taille et les sources de l'histoire démographique de Périgueux au XIVe siècle*, Parijs, 1965, blz. 86-93, met afbeelding van een model steekkaart voor mekanografisch gebruik. Voor opmerkingen m.b.t. de mekanografische behandeling, zie de recensie door E. Hélin, in: *Le Moyen Age*, LXXVI (1970) 365-368.